

positio, quam sequenti capite confirmat: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moysae baptizati sunt in nube et in mari, et omnes eandem escam spirituales manducaverunt, et omnes eundem potum spirituales biberunt, sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto, quasi dicit: Quemadmodum majores nostri, etsi isdem inter se sacramentis uterentur, isdem à Deo afficerentur beneficiis, non omnes salvi fuerunt, sed multi in deserto prostrati; ita ego, etsi isdem vobiscum utar sacramentis, securus esse non debeo, sed pauidus, ut sapiens ille admonet, ne forte cum aliis pradicato, ipse reprobus efficiar. Deinde ex initio ejusdem capituli id manifestum est: *Nolo, inquit, vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt. Cum enim id dicit, non comparat eos nobiscum, qui sub nube nunquam fuimus, sed sub sole iustitiae; sed comparat ipsos inter se; ergo et cum dicit: Eandem escam spirituales manducaverunt, et eundem potum spirituales biberunt. Præterea cum dicit: Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo, vers. 5, manifestè indicat se ante non eos nobiscum, sed inter se comparasse; inepta enim alioqui esset argumentatio: nam non potuit ita argumentari: Eandem illi nobiscum spirituales escam manducaverunt, et tamen non in pluribus eorum beneplacitum est Deo; ergo fieri potest ut neque nos Deo placeamus; nec enim contra Christum D. Paulus argumentaretur, qui comparans panem illum, id est, carnem suam quæ manna, quam veteres Judæi manducaverunt, ait, apud Joannem cap. 6, 49, 50: *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt, hic est panis, de celo descendens, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur. Denique, versu 6, addit D. Paulus: Hæc autem in figurâ facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum; ubi applicat et accommodat ad nos quæ ante de Judæis dixerat; ergo ante de solis Judæis loquebatur.***

Non sum contentus telum hoc extorsisse hostibus, nisi retorsero. Inde igitur argumentor: Scriptura vocat escam spirituales, quam Hebræi manducaverunt, et potum spirituales quem biberunt, ut ab escâ potuque nostro discernat; nostram verò escam, et nostrum potum nusquam spirituales vocat; ergo illa spiritualiter tantum, nostra verò etiam reipsâ sumitur. Hæc sunt aut omnia Scripturæ testimonia, quibus hæretici abutuntur, ut quæ plus certè probabilitatis habere videbantur, quæ qualia sint, vel mediocriter prudens lector judicabit. Aderunt et rationes multas, sed dignandum non est illis respondere, præsertim in Commentariis, ubi nihil præter Scripturas sonare debet, aut, si respondendum est, non hic, sed in scholis respondendum, ubi subtilius ista tractantur. Et satis nobis esse debet, si omnibus subtilibus uno verbo respondeamus, nos Christianos, non philosophos esse; rationes nostras esse verbum Dei, quod cum expressum et locutentum habeamus, nihil moramur, quid naturalis ratio suadere videatur. Unam

tamen eorum rationem non præteribo, quod maxime theologice esse putent. Hanc, inquit, locutionem: *Hoc est corpus meum*, manifestum est esse sacramentalem; ergo sacramentaliter intelligenda est. Primum possem respondere, si sacramentalis locutio est, non verè, non realiter, non substantialiter, ut Calvinus docet ac loquitur, sed solo sacramento, ut Zuingliani volunt, corpus et sanguinem Christi nobis dari; sed brevius expeditiusque respondeo, ignorare eos, quid sit locutio sacramentalis; putant enim eam esse quæ signum externum asseritur, res significata excluditur; hoc enim eorum principium est: Si est sacramentum corporis Christi, corpus Christi non est præsens; existimant enim rei significatæ presentiam cum signo repugnare. Sed nos sacrarum Litterarum exemplis refutamus, Arca veteris Testamenti signum quoddam, et veluti sacramentum erat, quod divina quasi significabatur, doctore etiam Calvino: atqui majestas divina præsens erat. Columba illa, quæ Spiritus sanctus in Christum descendit, hand dubium, quin ejusdem Spiritus sancti signum fuerit, et quasi sacramentum. Quis dicit Spiritum sanctum non fuisse præsentem? Lingue igneæ, quæ super apostolos ceciderunt, Act. 2, 3, Spiritus sancti signum erant; significabant enim fore ut Spiritus sanctus per apostolos variis linguis loqueretur; atqui non erat absens Spiritus sanctus. Discant igitur: *Hoc est corpus meum*, etiamsi agatur de sacramento, locutionem non esse sacramentalem. Errant enim in eo venenenter, ut homines in litteris parum exercitati, quod quiddam de sacramento dicitur, sacramentaliter dici putent. Nam cum de aquâ baptismi dico: *Hæc est aqua, non sacramentaliter, sed verè propriè loquor. Eodemque modo cum Christus dicit: Hoc est corpus meum*, sacramentalis locutio esset, si aqua diceretur esse regeneratio, si panis corpus Christi, si corpus Christi frangi et dentibus teri, quemadmodum D. Chrysostomus locutus est; hæc enim non possunt nisi sacramentum tenens intelligi, quia non corpus Christi propriè frangitur, sed sacramentum.

VERS. 27. — ET ACCIPIENS CALICEM GRATIAS EGIT. De verbo *εὐχαριστῶν*, gratias agere, vers. præcedenti disputavimus. Ille tantum observandum est, Christum separatim calicem et panem benedixisse, quia omnes significatione appellatur. D. Paulus in Epistola ad Hebræos, c. 9, 16, 17, pro testamento interpretatur, loquens et de veteri et de novo Testamento; ubi, inquit, *testamentum est, sacrificium, mors necesse est intercedat testatoris. Itaque nimis putidi Grammatici sunt*

BIBITE EX HOC OMNES. Clamant hæc adversarii nostri, nos contra expressum Dei verbum alterâ sacramentorum specie defraudare populum, cum Christus summo consilio, quasi prævidens errorem nostrum, quod de corpore suo non dixerat, de sanguine dixerit: *Bibite ex hoc omnes. Cur ergo illi infantibus sanguinem Christi non porrigunt? nam et illi aliquid sunt*

VERS. 27. — GRATIAS EGIT. Gr. : *καὶ εὐχαριστήσας*; unde, et dicta est *Eucharistia*, ob præviam gratiarum actionem.

presertim cum eos baptizent, et eorum opinione magis sui necessarium corpus et sanguinem Christi sumere quam baptizari; cum utrumque illi locum, quo baptismi necessitas comprobatur: *Nisi quis renatus fuerit ex aquâ et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, Joan. 3, 5, deludant, et de sacramento baptismi intelligendum non esse dicant. Cor non dant sanguinem Christi excommunicatis, si Christus neminem excipi jubet? Ergo non ideò Christus dixit: *Bibite ex hoc omnes*, cum calicem daret, cum id de corpore non dixisset, quod magis sanguinem suum quam corpus commendare vellet, sed quod corpus singulis sigillatim porrexisset, calicem verò non singulis, sed uni, qui proximo, proximus sequenti et deinceps daret. Quia ergo calicem uni tantum tradidit, ne videretur velle ut ille solus biberet, dixit: *Bibite ex hoc omnes*, ut Lucas, c. 22, 17, clariore verbo explicavit: *Dividite inter vos, quod neminem nostro præsertim tempore animaliter memini, quo tempore hoc verbum incredibile multis molestias attulerit. Lucas his calicem meminuit: primum dixit calicem Christum accepisse, egisseque gratias, ac dixisse: Accipite et dividite inter vos; sed non dixit eum dixisse: Ille est calix in sanguine meo. Deinde, v. 20: Similiter et calicem postquam carnavit, dicens: Ille est calix novum testamentum in sanguine meo. Itaque Hieronymus, quæ multo recentiores interpretes secuti sunt, duos calices fuisse putat. Ego Augustinus potius assentior, lib. 5 de Consensu evangelistarum, c. 1, et Euthymio in hujus loci commentariis, unum tantum fuisse calicem, de quo Lucas non servatâ narrationis serie his mentionem fecerit, primum per anticipationem, deinde suo loco.*

VERS. 28. — ILLI EST SANGUIS MEVS. Quæ in horum verborum explicationem desiderari possunt, vers. 26 dicta sunt.

NOVI TESTAMENTI. Το *καινοτεστιν διαβητης*, sanguis, inquam, ille novi Testamenti; *διαβητης* propriè dispositione significat: itaque ad omne fœlus pertinet, cujus species una est: itaque ultima voluntatis; sed ad testamentum, quo ultima voluntas declaratur, plenè quæ accommodatur, sicut disponendi verbum apud nostrum interpretem: *Dispone*, inquit, *domini tua, quia morieris*, Isaia 58, 1. Hebræicè *פָּרַד*, eadem significatione appellatur. D. Paulus in Epistola ad Hebræos, c. 9, 16, 17, pro testamento interpretatur, loquens et de veteri et de novo Testamento; ubi, inquit, *testamentum est, sacrificium, mors necesse est intercedat testatoris. Itaque nimis putidi Grammatici sunt*

VERS. 28. — ILLI EST SANGUIS NOVI TESTAMENTI, quo sanctorum novum Testamentum. Alludit ad hæc verba Exod. 24: *Ille est sanguis fœderis quod pepigit Dominus vobiscum*. Sed cum eo discrimine, quod in veteri Testamento Deus promiserit se illis daturum terram Chananeorum, et Israelicæ sese obstrinxerit ad servandam legem Moisi: in novo Testamento Christus promittit æternam hereditatem, nos verò ipsos de lege novâ observandâ obstringimus. ΕΡΧΕΝΤΕΣ, Gr.: *Εφ'ανθ'ε*, pro vobis Deo libatur et offertur. Potest etiam intelligi, effundetur in cruce. Illud verò ex per-

Calviniste et Lutherani, qui vetus et novum Fœdus, quam vetus et novum Testamentum appellare volunt; Marcus isdem quibus Matthæus verba scribit: *Ille est sanguis meus novi Testamenti*; Lucas verò, cap. 22, 20: *Τοτο το ποτηριον η̄ καινο διαβητης ε̄ το εφ'ανθ'ε ῡσιν, hic calix novum Testamentum in meo sanguine. Paulus sœtem, 1 Cor. 11, 25: Ille calix novum Testamentum est in meo sanguine; unde hæretici dupliciter argumentantur, et quòd Christus dicit: *Ille est calix*, et: *Ille calix est novum Testamentum*, quod utrumque necesse est figuratè dictum esse. De figurâ calicis, vers. 26 satis diximus. De alterâ figurâ, deque toto sensu horum verborum nunc dicendum est. Nec multis opus est verbis. Nego Christum hæc verba dixisse. Cum enim Matthæus, qui aderat, et Marcus, qui ex Matthæo didicerat, scribant Christum his verbis sanguinem suum tradidisse: *Ille est sanguis meus novi Testamenti*, cumque utroque modo Christus dicere non poterit, et: *Ille est sanguis meus novi Testamenti*, ut Matthæus et Marcus, et: *Ille est calix novum Testamentum in meo sanguine*, ut Lucas et Paulus scribunt, nisi fortè ineptâ repetitione uti voluissent, æquum est credere Matthæi potius et Marci, quam Lucæ et Pauli verbi Christum usum fuisse. Deinde quia verba Matthæi et Marci magis expriment quod Christus agebat; id enim agebat, ut daret corpus et sanguinem suum; quod autem sanguinem suum novi Testamenti appellaverit, id obiter et explicatiois grati dictum est, ut apud Matthæum et Marcum apparet; Lucas autem et Paulus ita videntur loqui, ut si Christus id imprimis egisset, ut potius declararet se novum Testamentum quam sanguinem suum dare; credendum igitur est verbis potius Matthæi et Marci, quam Lucæ et Pauli usum esse. Et ut fingamus ita dixisse, ut apud Lucam et Paulum scriptum est, tamen nec sensus esset, quem hæretici esse putant, nec ullum inde ad confirmandum suum errorem argumentum possent sumere. Si enim Christus dixisset: *Ille est calix novum Testamentum in meo sanguine*, ut Lucæ verba vertenda sunt, Hebraismo usus fuisset in meo sanguine, id est, in calice sanguinis, ut Matth. et Marcus sine Hebraismo dixerunt. Cum ergo idem sit, *hic est calix in meo sanguine*, et: *Ille est calix sanguinis mei*, fingamus hoc posteriori modo Christum dixisse, nulla profectò figura esset; nam, *hic est calix sanguinis mei*, nihil aliud significat quam in hoc calice est sanguis meus, nec magis figurata oratio est, quam si dicas, hæc est ampulla vini, hoc est vas aque. Videamus an in nomine Testamenti figura sit. Illi, qui ad figu-*

petuâ et constanti Ecclesiæ traditione constat, Christum Dominum Eucharistiam non solum ut Sacramentum; sed etiam ut sacrificium instituisse, quod in Ecclesiâ pro vivis et mortuis semper oblatum est. Ipse sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, sacerdotes constituit apostolos, qui alios sibi successores ordinarunt. His autem verbis à Lucâ relictis eos consecravit sacerdotes: *Hæc facite in meam commemorationem*. Hanc fidem ut acceptam à Domino Paulus Corinthiis, et aliis apostoli omnibus fidelibus tradiderunt.

ras omnia revocant, figuram esse contendunt, quia calix novum Testamentum appellatur. Ego, qui non figuram, sed v-ritatem quero, figuram nullam invenio. Videmus enim in omnibus linguis nomen fœderis multa significare, et res, de quibus fœdus sancitur, et symbolum, quo sancitur, ut percussio porce apud veteres Romanos fœdus erat. Itaque sine illâ figurâ vocabatur; et vetus Testamentum non solum dicebatur, quòd Deus est, ubi, Hebræi ex alterâ parte facere debebant; sed etiam promissio ipsa divina, ut sæpè dicit, *propter pactum*, et sanguis ille, quo tanquàm externo symbolo initum fœdus erat, idque sine illâ figurâ, quia hæc omnia nomen significabat. Apud Lucam oratio sine verbo est, itaque dubitari potest, et à multis disputatur, ubi subintelligendum verbum sit: *Hic*, inquit, *calix novum Testamentum in meo sanguine*; duobus enim locis verbum poni potest, aut post pronomen *hic*: *Hic est calix novum Testamentum*, ut *calix* per appositionem *novum Testamentum* appelletur; aut post nomen *calix*: *Hic calix est novum Testamentum in meo sanguine*, quo sensu videtur dixisse Paulus verbo postposito: *Hic calix novum Testamentum est in meo sanguine*. Sed ego quidem non dubito, quin statim post pronomen *hic* verbum ponendum sit. Cùm enim Matthæus et Marcus, ut diximus, non solum sententiam, sed verba etiam Christi recitaverint, ex illis Luca et Pauli verba non solum intelligenda, sed etiam ordinanda sunt. Præterquam quòd, ut modò diximus, non erat Christo propositum, ut novum Testamentum, sed ut sanguinem suum traderet. Itaque credendum non est dicere voluisse: *Hic calix est novum Testamentum*; sed: *Hic est calix sanguinis mei*, qui calix est novum Testamentum. Quare ad hunc etiam modum verba D. Pauli, quamvis transposita sint, redigenda sunt. Scribit: *Hic calix novum Testamentum est*, id est, *hic est calix novum Testamentum*. Meritò dubitabit aliquis, cur Lucas et Paulus non dixerunt: *Hic est calix novum Testamentum sanguinis mei*; aut clarius: *Hic est calix sanguinis mei novum Testamentum*. Respondeo Hebraismum esse in *meo sanguine*, id est, per meum sanguinem, quo propterea usi sunt, quia calicem novum Testamentum appellaverant, et melius dicitur novum Testamentum per sanguinem, aut, quod idem est, in sanguine, quam sanguinis; sed quod ad sensum attinet, is est quem Matthæus et Marcus clarissimis verbis expresserunt; *Hic est sanguis meus novi Testamenti*. Cur autem novi Testamenti sanguinem suum Christus appellaverit, digna commentariis questio est. Solebant omnes ferè gentes victimarum sanguine sancire fœdera; aliquando et legimus solitos, qui aliquid inter se, quod sanctissimum, et inviolabile esse vellent, fœdus stabiliunt, tractum ex propriis venis sanguinem bibendum alterum alteri tradidisse, quod et nostro tempore fieri solet. Hoc Christus fecit dato ad bibendum Apostolis sanguine suo; novum fœdus, id est, testamentum sancire voluit; duodecim enim, qui aderant, Apostoli omnis Ecclesie, cum quâ fœdus inibat personam re-

presentabant. Id ergo Christus voluit verbis etiam exprimere. Præterea alludit ad veteris Testamenti institutionem, quod sanguine sacrificii vituli deditum fuerat, Exodi 24, 8, videtur etiam ad verba ipsa Mosis alludere, qui sumpto, aspersoque sanguine in populum dixit: *Hic est sanguis fœderis, quod mandavit ad vos Deus*. Opponit ergo se Mosis, sanguinem suum vitulorum sanguini, apostolos populo Iudæorum, asperisionem a-persioni, Testamentum Testamento. Asperserat Moses Hebræorum populum extrinsecus vitulorum sanguine; aspersit Christus apostolos intrinsecus sanguine suo; hæc fortassè vim habere potest participium illud *εξερράσεν*, qui *effunditur*, id est, qui aspergitur. Novum autem Testamentum appellat novum pactum, quod non jam cum solis Judæis, ut prius, sed cum omnibus omnino gentibus, que Evangelium receperint, confirmavit, ut *omnis, qui credit in eum, non periet, sed habeat vitam æternam*, ut ait D. Joannes, c. 5, 16. Alludit ergo ad novum illud fœdus, quod Deus per prophetas sæpè promiserat Isaie 59, 21; Jerem. 31, 31, 32, 35. Atque hæc fortassè emphasim habet articulus ille Græcus apud Math. et Marcum: *Τὸ πίνει τὸ αἷμα μου τὸ θεὸς ζωὴν αἰώνιον*, *hic est sanguis meus novi Testamenti*, id est, illius novi Testamenti, quod promissum erat, et de quo sæpè audivistis. Unde intelligitur, cur, cùm de corpore loqueretur, nullam de novo Testamento mentionem fecerit, cùm autem de sanguine, fecerit; nimirum, quia sanguine fœdera sanciebantur; non, ut existimat Origenes, quòd ejus sanguine redempti sumus: nam et ejus carne redempti sumus. Deinde colligitur Christum ibi novum Testamentum constituisse, non in cruce, ut novi hæretici contendunt; non enim sensus est, *hic est sanguis*, quo sancitur, sed quo sancitur nunc novum Testamentum, et quidem, cùm intur fœdus, partes presentes esse oportet, aliqua miscere verba, aliquid dare symbolum; in cruce nihil ejusmodi factum est; Christus deseruit, et quasi capite minutus, cum solâ matre, et D. Joanne locutus est, sed de rebus tantum privatis, non de publico fœdere locutus est, *hic omnia fecit*, quæ ad fœderis celebritatem desiderari poterant; cum Apostolis, id est, cum totâ Ecclesiâ erat: in convivio ubi solent fœdera celebrari, sanguinem suum dedit, quo tanquàm symbolo fœdera feriuntur, verba dixit, quibus se fœdus inire cum Ecclesiâ declarat: *Hic est sanguis meus novi Testamenti*. Hic ergo novum Testamentum constitutum est; unde et illud rursum colligitur, eum tunc sacrificium obtulisse, sine quo iniri fœdera non poterant. Cùm ergo sanguinem suum apostolis tradidit dicens: *Hic est sanguis meus novi Testamenti*, in possessionem novi Testamenti eos mittit. Colligitur etiam Christum verum dedisse sanguinem. Opponit enim sanguinem suum sanguini vitulorum, tanquàm figuræ veritatem.

Qui PRO MULTIS. Eodem usus est Marcus. Lucas autem et Paulus dixerunt, *qui pro vobis*. Utrunque simul dixisse vero simile non est, cùm ad presentes

verba dirigeret: utro autem modo dixerit, omnino non constat, sed conjecturâ ductus probabilissimâ affirmare audeo potius dixisse: *Hic est sanguis, qui pro vobis effunditur*, quàm, *qui pro multis*. Primum, quia cùm solis apostolis loquebatur. Deinde, quia, ut supra diximus, munus illis commendabat, volebatque declarare, quid illis, quibus porrigebat sanguinem suum, profuturus esset; quare ex verbis Luca, et D. Pauli, Matthæi, et Marci verba exponenda sunt, ut idem sit, *qui pro multis effunditur*, et *qui pro vobis effunditur*, non ut Euthymius, et Theophylactus existimant ut idem fit *pro multis*, atque pro omnibus, quos hic Calvinus perverso omnino consilio secutus est, si tamen legerat; nec enim nominat, cùm alibi docere solet Christum non pro omnibus, sed pro solis prædestinatis mortuum esse; nec sensus est, qui pro multis effunditur, id est, prædestinatis, ut multi etiam Catholicæ interpretes exponunt. Quinimò nec pro omnibus, qui aderant, significat sanguinem suum fundi: minus enim est *pro multis*, quàm *pro vobis*: nam perinde est, ac si dicat: *Hic est sanguis meus, qui pro vobis*, id est, pro perisque vestrum effunditur; itaque multos opponit omnibus, qui aderant. Cùm ergo Christus dixisset: *Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur*, quia certum erat eum noluisse Judam etiam comprehendere, pro quo ejus sanguis quoad effectum, et fructum atinet, non effundebatur, Matthæus et Marcus, ut id explicarent, optimo concilio non verba sed sensum referentes dixerunt, *qui pro multis effunditur*. Objiciet aliquis, Ecclesiam sentire utrumque Christum dixisse, *qui pro vobis*, et *pro multis effunditur*. — Respondeo Ecclesiam nihil definire, sed cùm alii evangelistæ dixissent *pro multis*, alii *pro vobis*, ne in re dubiâ errare posset, utrumque conjunxisse.

EFFUNDETUR, qui effunditur, de cujus presentis temporis vi, versu 26, disputavimus, ubi etiam docemus ad crucem referri non posse. Hoc loco videndum est, quo sensu Christus dixerit tunc sanguinem suum fundi, plerique putant sensum esse, qui funditur ad bibendum; nam et in mensâ, cùm ad bibendum, vinum petimus, puero dicimus, funde vinum; ita ut alludat Christus ad verba Mosis, Exodi. 24, 8. Convenit cum hæc opinio nomen calicis, qui ad bibendum fundi solet; nec enim alia ratio cogitari videtur posse, cur Lucas, et Paulus nomine calicis, quo Christi-

S. S. XXI.

stus, ut diximus, usus non fuerat, nisi; uti, ut significarent, quem ad finem sanguis fundetur; nimirum, ut apostoli biberent; bibimus enim calice. Magis eorum probò sententiam, qui interpretantur, *funditur*, id est, offertur, sacrificium. Primum, quia non dicit, qui vobis funditur, ut dicendum erat, si ad bibendum fundetur, sed *qui pro vobis funditur*, quod cum sacrificio optimè convenit; sacrificium enim non hominibus, sed pro hominibus offertur. Deinde quia cùm Christus tradens corpus suum etiam dixerit: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*, non potest aliâ fingi causâ, cur Matthæus, et Marcus id de solo dixerint sanguine, nisi quia existimârunt ad declarandam sacrificii naturam satis esse, si id de sanguine dicerent, in quo sacrificii vis maxime cernitur. Denique eodem sensu de corpore dictum est, *quod pro vobis datur*, et de sanguine, *qui pro vobis funditur*. At cùm de corpore dicitur, *quod pro vobis datur* non potest esse sensus, quod pro vobis datur ad edendum, sed quo pro vobis sacrificatur: ergo et, cùm de sanguine dicitur, *qui pro vobis effunditur*. Dicit aliquis nomen calicis, quo Lucas, et Paulus usi sunt, huic interpretationi repugnare; dicitur enim apud illos non sanguis, sed calix effundi *τὸ ποτήριον ἐκχυνόμενον*; calix autem non noluisse Judam etiam comprehendere, sed ad bibendum. Respondeo et alias gentes solitas fuisse victimarum sanguinem poculis exceptum sacrificare, quod propriè libare dicebatur.

Supponunt alii cultros, lapidumque cruorem Suscipiunt patris: Inquit ille, cùm de sacrificio quodam loqueretur, et Moyses ipse, cujus hic figuram Christus explebat, sanguinem vitulorum accepisse dicitur haud dubiè patrem, deinde in populum dispersisse, Exodi 24, 6, 7.

VERS. 29. — NON BIBAM AMODO, *ὁὐ μὴ πῖνα ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννηματος τοῦ αἵματος*, de hæc generatione, aut de hoc fructu vitis. Vetus interpres, ut Græcum verbum exprimeret, Latinis inusitato verbo usus est. Non dubium, quin genimen vitis periphrasis vini sit; quanquàm in Scripturâ parùm usitata. Cur eâ Christus usus fuerit, paulò post exponemus. Solet Scripturâ aliâ in eandem sententiam uti periphrasi, ut vinum sanguinem unæ vocet, Genes. 49, 11; Deut. 32, 14. Quid Christus vitis generationem hic appellat, magna est questio. Calvinistæ non dubitant quin id, quod

apostolorum animos, uti et hæc verba Christi quæ ad agnum paschalem referuntur. Dico ENIM VOBIS, etc. Ad corporis sui consecrationem preparabant. Itaque negant viri docti utriusque evangeliste textus suis locis dimoveri oportere: sic preparatis animis per agni paschalis esum et calicis legalis potum, ita ut non amplius cum discipulis vinum habiturus esset, Euchariæ Sacramentum instituit. Siquidem per hæc verba; NON BIBAM AMODO DE HOC GENIMINE VITIS, non absolute, sed cum restrictione loquitur, DE HOC GENIMINE, pronomen demonstrativum adhibens. Deinde certum præfigit tempus, cùm ex illo habiturus esset una cum discipulis suis: quod postea bibit, novum illud fuit, et incorruptum. Observat illud vir doctus Indæus novum appellare quiddam præcellit. Regnum Patris est status gloriæ, quem Christus post resurrectionem suam adeptus est.

(Trente-sept.)

Apostolis porregerat, vitis fructum, id est, vinum vocet; ut ubique panem et vinum asserant, Christi corpus, et sanguinem excludant. Et quidem Origenes, tract. in Matthæum, 50; et Cyprian. in epistola ad Cæcilium 68; et Chrysostomus, homil. in hunc locum 85; et Epiphanius, heres. 47 contra Encraticas; Hieronymus, in Commentariis; Augustinus, lib. 1. Quæst. evang. cap. 42; Beda, Euthym. et Theophylact. hoc loco ad sanguinem Christi referunt; sed alio tamen sensu quam Calviniste. Nam Calvinista dicunt Christum id, quod apostolis dederat, vinum appellasse, quia vinum erat; hi verò auctores sanguinem suum vocasse vinum, sicut carnes suam apud Joannem panem appellaverat, et per periplurasim generationem vitis, quia ipse erat vitis vera, Joan. 15, 1. Qui horum octorum sententiam sequi volet, meminerit hoc modo interpretari, ne Calvinistarum errori affinis esse videatur. Confirmari hæc interpretatio videtur ex Matthæi et Marci narratione, atque contextu, qui cum dixissent Christum accepisse calicem, discipulis tradidisse, dixisseque *hic est sanguis meus*, addiderunt statim hæc verba: *Non bibam amodo de hoc gemine vitis*. Sed persuadere mihi non possum hæc verba ad sanguinem Christi esse referenda; primum quia quod hic Matthæus et Marcus de calice Christum dixisse scribunt, Lucas, cap. 22, 15, 16, scribit etiam de Pascha, id est, de agno dixisse: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar, dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei*: ergo hæc verba, quæ Matthæus et Marcus referunt Christum de calice dixisse, non de eo calice dixit, quo sanguinem suum dedit, sed de eo, qui in cœna agni paschalis, ut supra docuimus, à patrefamilias inter accubentes distribui solebat. Deinde quia non reddidit Christus rationem in cur sanguinem suum dederit nam dato sanguine aliam rationem reddiderat, qui *pro vobis effunditur*, sed reddidit causam, cur desideraverit cum cœnam cum apostolis agere, quia ultima futura erat, ut Lucas explicavit. Præterea dubium non est Christum consueto hominum more locutum fuisse, qui ab amicis longè discessuri ita solent dicere, non bibemus amplius simul; id autem non dixisset Christus de sanguine suo, qui etsi verus erat, dabatur tamen sub ceremoniâ atque sacramento, sed dixisset verè et iustè cœnâ, cui magis verba illa conveniebant. Denique, quod sequitur *donec bibam illud novum in regno Patris mei*, ut statim docebimus, non potest intelligi, nisi de cœlo: in cœlo autem non erat bibiturus sanguinem suum, non verè, non metaphorice; vinum autem metaphorice bibiturus erat. *Ego, inquit, dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, ut edatis, et bibatis super mensam meam in regno meo*, Lucae 22, 29, 30. Ergo non de sanguine suo, sed de vino dixit: *Non bibam amodo de hoc gemine vitis*. Unde colligo, quemadmodum supra diximus illos, qui apud Lucam duo videntur esse, calices non duos, sed unum calicem esse, quemadmodum Augustinus, et Euthymius existimant; hoc uno ab illis dissentio, quod illi de illo ipso uno calice putent dixisse Chri-

stum primum quidem, *non bibam amodo de hoc gemine vitis* non tamen dixisse, *hic est sanguis meus*; postea verò dixisse, *hic est sanguis meus*, sed non dixisse, *non bibam amodo*, etc. Ego contra non solum existimo Lucam per anticipationem ante tempus calicis meminisse, sed etiam in illa ipsâ anticipatione narrasse eo loco, quod Christus ante de alio calice dixerat, *non bibam amodo de hoc gemine vitis*. Nisi fortè dicamus unum et eundem calicem fuisse, quo Christus in paschali et communi liberat cœnâ, et quo post sanguinem suum dedit; cùmque primum in paschali liberet cœnâ, ea verba dixisse: *Non bibam amodo de hoc gemine vitis*, nec exhausisse calicem; sed aliquid in eo vini remansisse, quod postea in sanguinem suum consecratum Apostolis dedit; ideoque ita evangelistas hæc verba cum calice illo confudisse, ut de eo calice, quo sanguinem suum apostolis dedit, nisi diligentius lector animum attendat, dicta fuisse videatur. Hoc mihi certum est de sanguine Christi dicta non esse. Matth. igitur, et Marcus non servato, ut sæpè faciunt, narrationis ordine verba, quæ ante calicis consecrationem Christus dixerat, post consecrationem posuerunt.

DOCEBIMUS ILLUD NOVUM Quibus interpretantur novum, id est, novo modo, quod ipsum non ad vinum, sed ad Christum referunt, quasi dicat, donec renovatus, id est, glorificatus illud bibam. Ita Chrysostomus, Euthym. et Theophylact. quos perique recentiores interpretes secuti sunt. Hic sensus aliquando etiam mihi placuit, modo non placet; et quia nimis dura locutio est, novum, id est, novo modo; maximeque, si ad diversa, ut isti auctores volunt, referatur; et quia pronomen *illud* pati non videtur, ut ita interpretetur, quod ad vinum procul dubio referatur; itaque vinum ipsum novum appellatur: novum igitur dicitur, non quod novo modo bibendum sit, sed quod alterius generis, id est, præstantius, atque jucundius futurum sit, quale illud erit, quo omnes beati in cœlo inebriandi esse dicuntur: *Inebriabuntur, inquit, ab ubertate domus tue*, Psal. 35, 9. Solent enim Hebræi, quorum phrasim Christus secutus est quidquid præstantius est, atque suavius novum appellare: *Cantate, inquit, Domino canticum novum*, Ps. 95, 97, 149, 1. id est, jucundum.

IN REGNO PATRIS MEI. Quidam non mali interpretes, nec malo animo interpretantur regnum Patris initium novi Testamenti, quod in ipsâ cœnâ cepit, cum Christus corpus et sanguinem suum novi Testamenti dedit, quod ideo faciunt, ut genimen illud vitis vinum, quod ante Christus liberat; novum autem geminum, id est, novum vinum Christi sanguis intelligatur. Piam studium, sed minime necessarium. Nam regnum Patris non posse de institutione novi Testamenti intelligi verbum illud, quo Matthæus, et Marcus uti sunt, planum facit usque in diem illam, quo illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei; dies enim ille non poterat eadem esse nox, minus etiam eadem hora, quâ novum Testamentum Christus institurus erat; quin, ut postea docebimus, non quemvis diem, sed remotissimum demonstrat. Deinde, qui hoc dicunt, non

videntur animadvertere, quo consilio hoc Christus dixerit; non enim dubium est voluisse eum spem discipulorum alere, et animos præcedentibus dejectis verbis *non bibam amodo de hoc gemine vitis*, verbis sequentibus excitare, *donec illud bibam vobiscum novum in regno patris*; quo eodem consilio narrat Lucas dixisse eum postquam corpus, et sanguinem suum dederat: *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*. Ita enim apostolos moriturus consolatur, quemadmodum si moriens Pater filio flenti dicat se amplam illi hereditatem relinquere, non esse, quod mortem suam delectet. Hoc autem non de novi Testamenti institutione, sed de possessione vite beatæ dici potuit. Alii regnum patris Ecclesiam vocari putant, ut Hieronymus, et Beda. Alii tempus illud quadraginta dierum, quibus post resurrectionem cum apostolis sæpè edit, ac bibit, ut Chrysostomus, Theophylact. et Euthym. Sed hæc duæ interpretationes iisdem quibus prima, argumentis refutari possunt. Nam dies ille non potest nisi longissimum, et postremum diem demonstrare, sicut dies iudicii ille vocari solet, 1 ad Thess. 5, 4, et 2 ad Thess. 1, 10, et 2 ad Timoth. 1, 12, 18, et 4, 8. Præterea illud etiam observatur in sacris Litteris, quamvis regnum Dei aliquando pro Ecclesia, aliquando pro Evangelio accipiatur, tamen regnum Patris nunquam, nisi cœlum, vocari; ideo, ut opinor, quod solus Pater nunquam videtur de cœlo descendisse. Deinde illud etiam observo, quotiescunque de esu et potu regni cœlorum Scriptura mentionem facit, regnum cœlorum nec pro Ecclesia, nec pro Evangelio, sed pro vitâ beatâ poni solere: *Satiabor, inquit, Ps. 15, 16, cum apparuerit gloria tua, et Matth. 8, 11: Dico autem vobis, quod multi ab Oriente, et Occidente venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum*; et Lucae 14, 15: *Hæc cum dixisset, quidam de simul discumbentibus dixit illi: Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*; et cap. 22, 29, 30: *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*, et Apocal. 19, 9: *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt, quæ omnia sine ulla dubitatione de cœlesti; beatæque vitâ intelliguntur, ergo et quod Christus hic dicit, in regno Patris mei, cùm de bibendo agat. Denique si regnum cœlorum pro aliâ re, quam pro beatitudine sumatur, hand video, quomodo vinum illud novum convenienter exponi possit; nam si de sanguine Christi interpretaris, post resurrectionem bibisse non constat, aut si bibi, non potuit tam exiguum temporis momentum designare. Si de vero vino, post resurrectionem non novum, sed vetus bibit; nam illud novum, id est, novo modo jam refutavimus. Cum vitâ autem beatâ novum vinum optimè convenit, quia, ut diximus, Hebræorum more novum, id est, præstant, suave, et jucundum appellatur, qualia veteres poeta nectar, et ambrosiam esse fabulabantur. Atque ad hunc modum Origenes, tract. in hunc locum, 35, et Gregorius Nazianzenus, in oratione 2, in sanctum Pascha, et Beda, quamvis ipse quidem Beda allegoricè inter-*

pretetur. Objicit quidam, cui primam interpretationem omnium minime probabilem secuto hæc nostra non placuit, credendum non esse Christum tam exiguo verborum intervallo, verbis significationem mutavisse, ut genimen vitis, nunc verum vinum, nunc metaphorice, id est, beatæ vite suavitatem appellaret. Levis in re gravi ratio, et qua non minus nisi auctoris, quam nostram sententiam refutare potest; nam si, ut ille ait, vinum novum sanguinem suum Christus appellavit, verbi etiam mutavit significationem. Sanguis enim Christi non verum, sed metaphorice vinum est. Tenendum ergo memoria, quod cap. 8, 22, adnotavimus, solere Christum in eadem oratione uno eodemque verbo ambigere uti, non solum sine vitio, et cum magnâ etiam orationis elegantia et argutiâ, sed illataque sententiæ. *Dimittite, inquit, mortuos sepelire mortuos suos, priori loco mortuos metaphorice, posteriori verè mortuos appellat, et in illo exemplo, quod huic, de quo agimus, simillimum est Joan. 4, 13, 14: Omnis, qui biberit ex hac aquâ, sitiet iterum, qui autem biberit ex aquâ, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: primo loco aquâ propriè, secundo metaphorice usus est. Melius objici posset, quod Christus dicit, non bibam ex hoc, donec bibam illud, nam etiam dicit ex hoc, et periphraasi describit, verum vinum demonstrat, et cùm dicit, donec bibam illud novum, idem ipsum vinum intelligit, quia ad illud, hoc, illud, illud, refertur. Respondendo hæc pronominia hoc loco nec individuum, neque speciem, sed totum genus, quod nomine vini sive propriè, sive metaphorice continetur, demonstrare, sed ex circumstantiis intelligi pronomen hoc accipi pro vero vino, pro metaphorico; perinde enim est ac si diceret, non bibam deinceps vinum, donec bibam illud vobiscum novum in regno Patris. Alii objiciunt; quod Christus post resurrectionem, antequam ad cœlum ascenderet, sæpè cum apostolis edidit ac biberit, ut Petrus testatur, Actor. 10, 41. Primum possemus negare bibisse vinum, quia id Scriptura non dicit; sed ut concedamus, quia probabile est si non semper, aliquando bibisse; verba Christi humano, et consueto more intelligenda sunt; cùmque dicit, non bibam amodo de hoc gemine vitis, tantum significat se postea non esurum, et bibiturum cum apostolis, sicut antea; ita enim ad mortem non edidit quidem, et bibit cum apostolis post resurrectionem; si non consueto more, ut nature necessitati satisfaceret, sed obiter, raptim, et tantum, ut se resurrexisse demonstraret; edit et bibit; et solet de his rebus, quæ alio modo, quam ante, post resurrectionem egit, ita loqui, quasi non egerit: hæc, inquit, sunt verba, quæ locutus sum vobis, cum adhuc essem vobiscum, Lucae 24, 44, quasi tunc cum illis non esset; nempe quia ita cum illis erat, ut non nisi aliquando illis appareret, cœlorum invisibilis, non ut ante, ita ut semper cum illis ederet, semper ab illis videretur, semper cum illis ederet ac biberet. Eodem igitur modo, etsi post resurrectionem suam cum apostolis aliquando edit et bibit, tamen quia id non nisi veluti per transennam fecit, non dicit in numerum. Hinc ratio colligi potest, quam*

in hunc locum supra distulimus, quam ob rem Christus periphrasi usus sit. Sunt qui dicunt alludere voluisse ad consuetam gratiarum actionem Judæorum; que his, ut iurunt, verbis concepta erat: *Benedictus sis, in, Domine, Rex mundi, qui das nobis fructum vitis*. Id nec omnino probro, nec reprehendo; sed illud mihi videtur probabilis, Christum emphasis causâ ita locutum esse: plus enim est, et majore cum exaggeratione dicitur, non bibam ex fructu vitis, quam non bibam vinum, sicut magis exaggeratè idem dicit, qui negat se quidquam, quod terra ferat, esurum esse, quam qui negat se cibum ullum sumpturum, quamvis nullus cibus sit, quem terra non ferat, quia periphrasis illa, atque descriptio orationi vim addit.

VERS. 30. — ET HYMNO DICTO, *xxi. Epiphanius*, cum laudem Deo cecinissent; hoc enim tria Græca dictio complectitur. Itaque non solus Christus, sed etiam apostoli hymnum dixerunt, ut Origenes et Hilarius adnotant; quamvis Beda non considerans Græcum verbum à solo Christo dictum putet. An cecinerint, non satis constat; sed quia id verbum propriè significat, probabile est et exemplum cantus ecclesiasticè esse potest. Certè Chrysostomus ad missæ sacrificium accommodat, inde colligens neminem debere ante gratiarum actionem, quæ in fine fit, ab Ecclesiâ discedere. Sunt qui patent Christum usitatum aliquem Judæorum hymnum cecinisse. Nam evangelistæ quasi de usitato hymno dicunt: *Et hymno dicto*. Paulus Burgenis scribit Judæos loco gratiarum actionis septem Psalmos recitare solitos, id est, à Psalmo centesimo duodecimo, cujus initium est: *Laudate pueri Dominum*, usque ad Psalmum centesimum decimum octavum. Alii Christum novum aliquem hymnum composuisse dicunt. Neutrum certum est; illud hoc probabilis; Judæos enim aliquâ certâ gratiarum actione uti solitos idèò credendum est, quòd non solum eorum interpretes doceant, sed etiam præceptum illis à Deo fuisse videamus. Deuteronomii 8, 10: *Cùm comederis, et satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terrâ optimâ, quam dedit tibi*.

EXIERUNT, ex domo, ubi cœnaverant, aut etiam ex urbe. Divus Joannes inter sacramentorum exhibitionem, et egressum Christi multa illis, et gravissima verba fecisse tradit, quæ à cap. 15, 50, usque ad initium cap. 18 scribit; Lucas etiam alia nonnulla ponit, quæ Joannes prætermisit; factam fuisse contentionem inter apostolos quis eorum videretur esse major, et reliqua, quæ cap. 20, 25, à nobis explicata sunt, et illa Lucae 22, 28, 29, 50: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis, et ego dispono vobis, sicut disposui mihi Patrem regnum, ut edatis, et bibatis super mensam meam in regno meo*: unde colligitur, antequàm Christus exiret à domo, exiisse Judam, quia dicit: *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis*, quasi opponens undecim apostolos Judæ, qui cum illo in tentatione non permanserat, sed potius magnificavit contra eum supplantationem (Psal. 40, 10).

VERS. 30. — ET HYMNO DICTO; ERASMIUS VERIT: Cùm

IN MONTEM OLIVETI. Distabat mons Oliveti ab urbe Jerosolymâ sabbati iter, ut Lucas scribit, Actor. 1, 12, id est, mille passus, aut ut alii volunt, bis mille. Certum est proximum fuisse locum, cum Christus post cœnam eò ire potuerit: quanquàm hortum Gethsemani, in quem ivisse dicitur, vero simile est non in ipso monte, sed citra ad radicem montis situm fuisse, cum nomen ipsum Hebraicum vallem pinguem declarat.

VERS. 31. — OMNES VOS SCANDALUM PATIEMINI. Non significat, ut multi interpretantur, fidem apostolos perdituros; nec, ut alii dicunt, in fide vacillaturos esse, aut negaturos Christum, sed deserturos, ut ex Petri responsione colligitur, versu 15: *Et si omnes scandalizati fuerint in te ego nunquàm scandalizabor*, id est, et si omnes te deserant, ego non deseram: fidem enim nemo eorum perdidit, ne Petrus quidem ipse, qui negavit; eisi scio nonnullos veteres auctores ita loqui solere, quasi fidem perdidit, non distinguentes fidei confessionem à fide, et negationem Christi à fidei amissione, quæ longè diversa sunt. Lucas, cap. 22, 51, soli Petro dixisse ait: *Simon, Simon, ecce Satanas expetivit vos, ut cribraret sicut triticum*. Deinde Math. et Marcus hæc ita narrat, quasi Christus ea dixerit, postquàm de domo exisset. D. August. lib. 5, de Consensu evangelii, c. 2, putat prius Christum dixisse, quod Joannes narrat c. 15, 55: *Queretis me, et sicut dicit Judæus, ego vado, vos non potestis venire*, eâ occasione Petrum interrogasse, quod idem Joannes scribit, vers. 56: *Domine quid vadis, Christum respondisse: Quò ego vado, non potes me modo sequi, sequeris autem postea*: Petrum dixisse: *Quare non possum te sequi modo? animam meam pro te ponam*. Tunc Christus, cum videret Petri confidentiam, et jactantiam similem promissionem, dixisse, quod Lucas scribit: *Simon, Simon, ecce Satanas expetivit vos, ut cribraret*. Quod autem Matthæus, et Marcus dicant: *Omnes vos scandalum patiemini*, aut Christus postquàm Petro privatim dixisset, quod scribit Lucas, ad omnes conversus omnibus dixit, aut quia, quod Petro dicebat, omnibus dicebat; Matthæus, et Marcus non verba, sed sensum Christi retulerunt.

IN ME. Hebraismus, id est, propter me. Cùm videbitis me indigna patientem, occasione mei deserendi accipietis, hoc est, scandalum patiemini in me.

SCRIPTUM EST ENIM. Accommodat Zachariæ testimonium ad se jure suo. Nam etsi ad veteres sacerdotes pertinebat, de illo tamen propriè dictum fuerat, ut ex præcedentibus et sequentibus prophete verbis manifestum est. Accommodat autem, non ut doceat necessariò eventurum esse, ut se apostoli deserant, eosque à culpâ eventus necessitas excuset, sed ut doceat, id sibi novum non fore; nam et se jam scire, et verò à propheta prædictum fuisse: *Percutiam pastorem* hunc cecinissent: August. in Psal. 72, docet de ratione hymni esse ut canteretur.

VERS. 31. — SCANDALUM PATIEMINI IN ME, non solum fugiendo, sed etiam spem resurrectionis amittendo. PERCUTIAM PASTOREM, Zachar. 13: *Percute pastorem: quod dicitur ad frangam Domini, de quo illud processit; suscitare frætra!*

rem *παράγο*. Apud prophetam Hebraicè est *¶*, Septuaginta verterunt *παράγο* percutite. Itaque facillè addiderer hoc etiam loco pro *παράγο* percutiam legendum esse *παράγο* percutite, ne evangelistæ verba à verbis prophete dissonare viderent, nisi viderem nonnullis etiam aliis in verbis evangelistam à propheta discrepare. Malo itaque dicere evangelistam sententiam spectasse, non verba. Quòd ad sententiam autem atinet, idem est percutite, et percutiam. Deus enim erat, qui pastorem percuti jubebat, et quòd per alium facit, ipse facit. Indicat ergo se esse, qui filium suum percutit; sicut alibi dicitur eum pro nobis ad mortem tradidisse.

VERS. 32. — POSTQUAM AUTEM RESURREXERO, PRÆCEDAM VOS IN GALLIÆAM. Duobus verbis discipulorum animos recreat, et cum se resurrecturum affirmat, et cum eis in Galliæam appariturum.

VERS. 34. — AMEN DICO TIBI, QUIA IN HAC NOCTE ANTEQUAM GALLUS CANTET, TER ME NEGABIS. MATHEUS, c. 14, 50, scribit: *Priusquàm gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus*, unde nata quæstio est, quomodo intelligendum sit, quòd Math. dicit hoc loco, et Lucas, c. 22, 34, et Joann., c. 15, 38, antequàm gallus cantet, ter me negabis; an adverbium illud *ter* ad galli cantum, an ad Petri negationem referendum sit. D. August., lib. 5, de Consensu Evang., c. 2, putat hunc esse sensum, antequàm gallus cantet, ter me negare incipies, quasi ante galli cantum tres negationes incooperis, sed non absolverit. Durâ interpretatio; nam ex contextu hujus loci, et Lucæ, cap. 22, 54, et ex Joanne, cap. 15, 38, manifestum est Christum dicere voluisse, antequàm gallus cantaret, Petrum se ter esse negaturum; deinde perit Augustino illo modo interpretanti tota hujus sententiæ Christi gratia; significat enim Petrum, antequàm gallus cantet, id est, brevissimo temporis intervallo non semel, non bis, sed ter se esse negaturum. Ita intelligendum esse eventus docuit, et evangelistæ monuerunt; nam et Matthæus infra vers. 74, 75, et Lucas, vers. 60, 61, et Joann., c. 18, 27, postquàm narrasset ter Petrum negavisse, addiderunt: *Et continuo gallus cantavit, et recordatus est Petrus verbi Jesu, quòd dixerat, priusquàm gallus cantet, ter me negabis*. Rectè ergo hunc locum explicavit, qui dixit Matthæum, Lucam et Joannem galli cantum appellasse, non illum, quem ad median noctem edere solet gallus, sed eum quem ante auroram, quòd ille propriè aque usitatè gallicinium, aut galli cantus vocari solet, quia primus cantus alio nomine media nox appellari potest. Tempus autem illud, quòd auroram præcedit, et quo gallus cantat, nisi galli cantus appelleretur, alio vocabulo appellari non potest. Ita Scriptura loqui solet, Tobia 8, 11: *Et factum est circa pullorum cantum accersiri jussit Raguel servos suos, et abierunt eum eo pariter, ut*

VERS. 35. — In eo peccat Petrus quòd Domino contradicit, quòd se aliis præponat, ac de viribus suis nimium præsumat.

VERS. 34. — Marcus, c. 14: *Priusquàm gallus bis vocem dederit*; Joannes, c. 15: *Antequàm gallus cantet,*

foederet sepulcrum, et Marcus ipse, c. 15, 33: *Vigilate ergo, nescitis enim quando dominus domus veniet, zèro, an mediâ nocte, an galli cantu, an mane*. Ergo ante auroram, quòd propriè tempus galli cantus appellatur Petrus ter Christum negavit, ut Math., Lucas, et Joannes scribunt, et quòd idem notent, antequàm gallus bis cantaret, semel ad median noctem, iterum ante auroram, ter Petrus negavit, ut scribit Marcus. Quæret aliquis cur Marcus aliter de eâ re, quam alii Evangelistæ, scripserit. Probabile mihi videtur Marcum ex Petro, cujus discipulus erat intellexisse non solum, quâ sententiâ, sed quibus etiam verbis sibi Christus prædixisset fore, ut ter eum eâ nocte negaret; isidemque verbis usum fuisse; eò autem vero similis est Christum Mariæ usum fuisse verbis, quòd ea majorem habeant efficacitatem. Opponit enim Christus numerum numero, quasi dicat, diligenter tu eris in me negando, quam gallus in cantando; nam antequàm ille bis cantet, tu ter me negabis. Videmus namque totam Christi orationem emphaticam esse, *amen dico tibi*, hæc enim emphasis est; *in hæc nocte*, et hæc, quasi dicat, hæc ipsâ nocte, quâ jactas te, etiamsi pro me mori oporteat, te non esse negaturum, antequàm gallus bis cantet, tu ter me negabis.

VERS. 56. — IN VILLAM, *et Epiphanius*, quòd eum verbo Marcus usus est, hortum fuisse constat ex Joanne, c. 18, 1, 26, in quem Christus orationis causâ sæpè iitabat, ut idem ait Joann., vers. 2, Judam seivisse eò solum ire Christum, et Lucas, c. 22, 59: *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Olivetorum*, unde apparet Christum non, ut se absconderet, eò se recepisse, sed potius, ut facilis à Judâ et militum cohorte inveniretur, ut eo loco Joan. indicavit.

QUÆ DICITUR GETHSEMANI. Gethemani potius, aut Gesemani dicendum esset, id est, vallis, aut hortus octavus, aut pinguis; pinguis, quia fertilis erat, ovibus, quia, ut quidam putant, cum circum Jerosolymam multe amœnæ villæ essent, montis sortie horti, ex distantia, quâ ab urbe aberant, nomina sortiebantur, ut alius primus, alius secundus hortus diceretur; ut apud Romanos primus, secundus, tertius ab urbe lapsis. Putat Cyrillus in Commentariis in c. 18 Joann. aliquod fuisse mysterium, quòd Christum se in hortum comprehendendum receperit, hortum scilicet illum symbolum fuisse paradisi: nos in paradiso à diabolo captos fuisse, in eodem paradiso liberatos; comprehensio enim Christi initium fuit nostre libertatis.

VERS. 37. — PETRO, ET DUOBUS FILIIS ZEBEDÆ. Jacobo et Joanne, c. 10, 5. Cur aliquos secum assumperit, non difficilis est ratio; voluit orationis suæ, doloris, et lethalis illius sudoris testes habere. Cur autem hos tres potius quam alios. Hilarius, Chrysost., et Theophylact. respondent, propterea quòd hi tres gloriam et majestatem ipsius in transfiguratione viderant,

ter me negabis: Ante gallicinium, paulò ante diluculum: tametsi etiam galli mediâ nocte cantare solent: quòd tempus non dicitur gallicinium.

VERS. 56. — IN VILLAM, Gr.: *Et Epiphanius*, in locum, seu in prædium ad radicem montis Oliveti positum.

c. 17, 9, et verendum erat, ne alii, qui non viderant, Christi infirmitate offenderentur. Simplicius responderi potest, ideò hos tres potius, quam alios assumptis, quia plus illis confidebat, ideòque ad omnia secreta solebat adhibere, sicut ad transfigurationem adhibebat.

CEPIT TRISTARI, ET MORTUUS ESSE, *ἤρξατο λυπῆσθαι, καὶ ἀποθνήσκει*, tristari et anxio esse animo, est enim ἀποθνήσκει ita vehementi objecti discriminis metu angere, ut quodammodo exanimis, et attonitus sis. Evangelistæ verò Matthæus, et Marcus, qui hoc usi sunt verbo, solam magnitudinem tristitiæ Christi declarare voluerunt. Fuerunt olim, qui negarent veram in Christo fuisse tristitiam, ut Chrysost. hoc loco, et Ambrosius in Comment. in c. 22 Lucæ indicant et Damascenus de hereticis quibusdam scribit, lib. de Heresibus, cap. 84. Nescio an Hilarius in eo imprudenter fuerit errore; nimis enim illi congruenter videtur loqui, et hoc loco, et lib. 40 de Trinitate, ubi planè affirmat nullum Christum dolorem sensisse, et in Comment. in Ps. 68. Evagrius, libro 4 Hist. eccl., c. 59, scribit simili in errore Justinianum imperatorem fuisse impatiibilem fuisse Christum. Non possunt ejus rei meliorem testem, quam Christum ipsum desiderare, qui animam suam usque ad mortem tristem esse dicit. Alii contra, ut refert in Comment. D. Thomas, etiam secundum divinitatem, passionem ac dolorem sensisse docerunt; nimis stultè de divinitate sentientes. Alii tristitiam istam Christi non passionem fuisse, sed propassionem, id est, non *πάθος*, ut Græci vocant, sed *προπάθειαν*; hoc autem inter passionem et propassionem interesse, quod nunc theologi inter primos et secundos quos appellant motus interesse dicunt; passionem esse, que animam aliquà ratione turbat, et aliquem, quamvis imperfectum voluntatis consensum extorquet; propassionem, que hominem quidem movet, et aut doloris, aut delectationis sensum aliquem affert, sed animum de quiete sua non deturbat. Ita Origenes, Hieronym. et Beda existimant Christum fuisse tristatum, atque hanc ejus verbi vim esse *ἤρξατο* cepit, quasi cœperit quidem, sed non finierit, quia propassio usque ad passionem non pervenit. Potius credo verbum illud hanc vim habere, ut significet Christum non coactum, cum periculum obiectum est, sed sponte quando voluit, quantum voluit, et quomodo voluit, tristatum fuisse, quod ex aliis quoque circumstantiis apparet. Paulo ante cum esset cum undecim discipulis, tristatus non fuerat, quia nolebat tristitiam suam omnibus notam esse, statim, ut ab illis digressus est, et cum tribus tantum familiaribus discipulis fuit, tristari cœpit, ut evangelistæ adnotaverunt indicantes, quando voluit, et quâ ratione voluit fuisse tristatum. Eleganter in hanc sententiam Augustinus scribit in Comment. in Psal. 87: *Hæc humanæ infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem infirmitatis humanæ, ac mortem carnis humanæ Dominus Jesus non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate suscepit; ut transfiguraret in se corpus suum, quod est Ecclesia, cui caput esse dignatus est, hoc est membra sua*

in sanctis et fidelibus suis, ut si cui eorum inter humanas tentationes contristari, et dolore contingeret, non ideò se ab ejus gratiâ putaret alienum, et non esse ista peccata, sed humanæ infirmitatis indicia, tanquam voci præmissæ concinens chorus; ita corpus ejus ex ipso suo capite addisceret. Rectè Damascenus scripsit, lib. 3, de Fide orthodoxâ, cap. 20. Hoc inter nostras, et Christi passiones interesse, quod nostræ voluntatis præveniant actionem; Christi sequantur, id est, nec etiam nolentes passiones habere, Christum non nisi volentem habuisse; deinde quod nostræ ex naturali necessitate, et peccato originali nascantur, Christi nec ex peccato, nec ex necessitate, sed ex misericordiâ natæ sint; esurivit enim pro nobis, sitivit pro nobis, doluit pro nobis. Itaque quod quidam docti, ut Catholici interpretes docuerunt Christum conditione humanæ naturæ mortem extimuisse, interpretari malo, quam refutare; potest enim sic intelligi, ut Christus non conditione, et necessitate nature doluerit, sed voluntate suâ ita naturam in suâ naturali conditione reliquerit, ut tantum dolerit, quantum, si pura natura humana fuisset, doluisset. Subtilius in scholis à theologis disputatur, qui fieri poterit, ut Christus, cum beatus fuerit, tristitiam haberet. Sunt, qui respondeant beatum fuisse superiore tantum animæ parte; corpus enim illius nondum fuisse beatum, quia, ut pati posset, nondum se in illud delectatione effuderat; tristitiam autem fuisse in inferiore parte que in corpore est. At Christus animam suam usque ad mortem tristem esse affirmat, quo verbo ostendit omnes animæ suæ partes occupasse, et paulo post dicit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu, et ut alius evangelista clarius dixit: Non mea voluntas, sed tua fiat*; ubi haud obscure significat se etiam voluntate, que superior animæ pars est, fuisse tristatum, mortemque refugisse. Et verò ex eo loco sexta synodus generalis, aliique auctores veteres probaverunt duas fuisse in Christo voluntates, divinam et humanam. Itaque eorum subtilitas, qui voluntatem hanc interpretantur partis sentientis appetitum, probanda non est. Melius igitur alii dispensatione quâdam factum fuisse, ut cum Christus beatus esset, tristitiam etiam in superiore anima partem admiserit; nam sicut beatitudinem suam cohibere potuit, ne delibret in corpus, ut pati posset, ita premere eam potuit, et quodammodo occultare, ut ad tempus tristitiæ eederet, que una passionis suæ pars futura erat. Queritur inter interpretes quam ob causam Christus tristatus sit. Hilarius, Hieron. et Beda non metu mortis, sed discipulorum commiseratione, quod scandalum passuri essent, tristatum fuisse dicunt, atque hoc esse, quod paulo post dicit, *tristis est anima mea usque ad mortem*, quasi dicat, cum hora mortis veniet, non erit tristis, quia scandalum præteritum fuerit. Hilarius verò nominatim propter judam, quod perditum se rei, tristatum putat. Bono animo hi auctores ita senserunt; ne Christum timidiorem, quam multi ejus martyres fuerunt, facere viderentur, sed si id, quod paulo ante notavimus, teneatur, istud non erit necessarium.

Christum verè quidem, sed sponte tamen, et liberè timuisse: hæc enim ratione fit, ut etiam plus pertimuisse mortem videatur, quam multi ejus martyres timerunt, timidior illis dici non possit. Non enim timidus, sed fortissimus est, qui non nisi, quando vult, timet. Et ita omnia docent Christum timuisse mortem, ut negari salva Scripturæ auctoritate non possit. At si voluntate suâ timuit, cur timere voluit? Possem uno verbo respondere, si voluntate suâ mortuus est, cur mori voluit? Utique pro nobis, et pro nobis doluit; nam mortis prælidia et dolor, et tristitia, et sanguineus sudor erant. Magnum ergo fuit, et cumulatam Christi beneficium, quod mortem pro nobis non subitam, qualis eorum esse solet, qui nec opinantes securi feriuntur, sed cum omnibus suis circumstantiis conjunctâ suscipere voluerit, cum dolore, cum flagellis, cum convitiis, cum ignominia, et cum nonnullis rebus, que mortem comitari non solent, qualis sudor ille sanguinis fuit, ut verè posset dicere: *Circumdederunt me dolores mortis, et pericula inferni inveniunt me*, Psal. 114, 5. Paulo aliter Hieron., Beda, Euthym. et Theophyl. in Commentariis, et August. in Psal. 87, propterea timere, et tristari Christum voluisse, ut se verum hominem ostenderet, tum etiam, ut idem, ait August. ne ejus membra, id est, fideles, si quando tristarentur, putarent id esse peccatum. At qui vehementius, quam alii homines mortis metu tristari soleant, tristatus videtur fuisse, eò quidem usque, ut quemadmodum Lucas c. 22, 44, scribit, guttæ sanguinis, aut, ut Græcè est, *ὀφθαλμοὶ*, grani, id est, magnæ sanguinis guttæ ex ejus corpore in terram deluerunt. Scribit Hilarius lib. 40, de Trinitate, et D. Hieronym. lib. 2, adversus Pelagianos suo tempore id, quod Lucas de sanguine et de angelo, qui Christo oranti apparuisse dicitur, tradit in plerisque Græcis, et Latinis codicibus lectum non fuisse: sed potius credendum est à nonnullis id fuisse deletum, quam à quoquam adjunctum. Alii non dolent verbum, sed sensum extenuant, quasi non reverè sanguinem Christus sudarit, sed proverbiali formâ dictum sit sudasse sanguinem, id est, vehementi timore correptum fuisse, sicut vulgò de his dicere solemus, qui valde anxii, et impediti sunt, guttas eos sanguinis sudare. Ita Euthym. et Theophyl. exponunt; sed evangelista, cum dicat guttas sanguinis in terram defluisse, non potuit profectò aliter intelligi, quam ita ut verum sudaverit sanguinem. Quod ergo sanguinem Christus sudaverit, etsi sunt, qui miraculo, ac præter naturam factum putent, tum etiam mysterio quodam, ut totum ejus corpus, quod est Ecclesia, ipsius sanguine perfundi videretur, potius naturalem sudorem fuisse arbitror, sed quia insolitus est, miraculo fuit similis, qualia omnia rara esse solent. Scribit tamen Aristoteles id fieri naturaliter posse, et aliquando contigisse. Et quidem ratio naturalis docet in hominibus præsertim rarè texture, delicatæque constitutionis fieri id posse; cum enim sudor nihil aliud sit, quam pars sanguinis aquosa, que in venis est, cum quemadmodum omnibus pars illa per sudorem effluit, non possit in

paucissimis quibusdam, qui rarissimo sint corpore, et subtiliorem sanguinem habeant, sanguis ipse tenuior loco sudoris effluere, et quemadmodum viderimus omnes subito correptos metu sudare, ita Christum, qui delicatissima nature erat, non dicamus naturaliter appropinquasse ignominioso generi mortis sanguinem sudavisse? Audio de his qui viderunt aut cognoverunt ante annos duos Lulætiæ Parisiorum hominem robustum et benè valentem, audità in se capitali sententiâ, sudore sanguineo fuisse perfusum. Majore admiratione dignum est, quamobrem Christus tantoperè mortem apprehenderit, ut sanguinem sudaret. Respondet D. Thom. quia non solam mortem, sed mortis potissimum causam, id est, omnium hominum peccata omnino concipiebat; in quam sententiam D. Ambrosius in Commentariis, in cap. 22, Lucæ piè sanè, et eleganter scripsit: *Mimis contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum. Ergo pro se nihil habuit, quod doleret, et sequestratâ delectatione divinitatis æternæ tedio meo infirmitatis afflictor. Suscepit enim tristitiam meam, ut mihi suam lætitiâ largiretur, et vestigijs nostris descendit usque ad mortis arumam, ut nos suis vestigijs revocaret ad vitam. Confidenter ergo tristitiam nomino, quia crucem prædico; nec enim speciem incarnationis suscepit, sed veritatem; debuit ergo et dolorem suscipere, ut vinceret tristitiam, non excluderet. Nec enim habent fortitudinis laudem, qui stuporem magis vulnerum tulerint quam dolorem.*

VERS. 58. — **TRISTIS EST ANIMA MEA USQUE AD MORTEM,** *νεφώνησεν, tristitiâ undique obsessus est animus meus, eodem omnino sensu quo in personâ Christi David dixerat, circumdederunt me dolores mortis.* Quod autem dicit usque ad mortem, Origenes, Hilarius et Hieron. tempus significare putant, quasi dicat, tristis est anima mea, sed tristitia hæc non durabit, nisi usque ad mortem. Aliena, ut mihi videtur interpretatio: nec enim Christus id agebat, ut tristitiæ magnitudinem minueret, sed ut augetur; minuisset autem, si dixisset eam non nisi usque ad mortem duraturam. Aliam interpretationem memini apud auctorem quemdam recentiorum legere: *Tristis est anima mea usque ad mortem*, id est, adeò tristis, ut tristitia ipsa mortem mihi afferre videatur, quemadmodum vulgò dicere solemus, morior dolore, morior fame. Verus sensus est, quem Euthymius indicavit, *tristis est anima mea usque ad mortem*, id est, tam tristis, quam si jam morerer, sicut David dixit: *Circumdederunt me dolores mortis*, id est, tam magni quam qui in morte sentiuntur.

SUSTINETE HIC. Manete. Eodem verbo usus est Marcus. Alios discipulos paulo ante non solum manere, sed etiam sedere jusserat vers. 36, hos manere et vigilare, id est, in statione esse, excubias agere, quia propiores periculo erant, eunus volebat esse testes, sicut paulo post vers. 41, non solum manere, et vigilare, sed etiam orare jubet.

VERS. 39. — ET PROGRESSUS. LUCAS: *Et avulsus est ab eis*, quo verbo nescio, an nimis argute significari quidam putent illum non libenter à tribus illis charissimis discipulis discessisse.

PUSILLUM. Quantum pusillum illud fuerit, Lucas 22, 41, ut Euth. adnotavit, expressit, *quantum*, inquit, *jaculus est lapidis*. Queri potest, cur secesserit à discipulis oraturus. Secutus est, ut ait D. Th. præceptum suum supra, c. 6, 6: *Tu autem, cum oras, intra in cubiculum tuum, et claudes ostium tuum*, et, ut, ego etiam opinor, humanam consuetudinem, et veluti verecundiam secutus est. Nam etiam coram aliis orare nos non putat, multa tamen in oratione audientibus aliis loqui, multa exteriora interioris affectus, et ardoris signa ostendere pudet, quæ solos non pudet.

PROCIDIT. Marcus in terram prociðisse dicit; Lucas verò positus genibus orasse, unde intelligimus non fuisse omnino in terram prostratum, sed genua flexisse, idcirco Marcum dixisse prociðisse in terram, quia, qui genua in terram ponit, in terram prociðit.

PATER, SI POSSIBILE EST. Sciebat Christus absolute possibile esse Deo, sicut apud Marcum declarat: *Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt*, sed posito divino decreto, quo constitutum erat, ut pro nobis moretur, sciebat esse impossibile, ut calix ille à se transiret; cur ergo orabat ut, si fieri posset, calix transiret? Relinquebat naturam humanam partes suas agere, quemadmodum egisset, si neque cum divinitate conjuncta fuisset, nec de divino decreto quidquam scivisset. Colligitur ex collatione Matthæi et Marci, ut recitè D. Augustinus lib. 5, de Consen. evangelist. cap. 4, observavit, idem valere, *si possibile est*, et *si vis*, nam de absoluta illà, quam vocant potestate Christus non agebat, nec eam in dubium revocabat, et quasi cautionis causà apud Marcum proficitur, *omnia tibi possibilia sunt*; cum enim addit, *sed non quod ego volo*, sed *quod tu*, indicat, cum dixit, *si possibile est*, nihil aliud dicere voluisse, quàm *si vis*, aut si rebus integris, si salvà gloria tuâ velle potes. Refellitur etiam ex Marco Calvinistarum error, qui putant Deum plura facere non posse, quàm quæ vult; nam etsi apud Matth. idem est, *si possibile est*, et *si vis*, apud Marcum idem non est, apud quem de Dei potestate Christus non dubitat, *omnia*, inquit, *tibi possibilia sunt*. De voluntate autem dubitat, id est, quasi homo dubitans loquitur. Quod dicit, *Pater*, orationis initio aptum ad conciliandam gratiam exordium est, ut Hieronymus adnotavit; Marcus Chaldaicum et Græcum copulavit verbum, *Abba, Pater*, Græco Chaldaicum interpretans, quo Christus usus fuisse creditur, quod et D. Paulus duobus locis fecit ad Roman. 8, 15, et ad Galatas 4,

VERS. 39. — SI POSSIBILE EST; LUCAS 22. Christus sciebat conditionem non subsistere, sed voluit sic orare instructionis et consolationis nostræ causâ: neque indicat illud desiderium non moriendi, aut declaratio naturalis desiderii pugnat cum efficaciâ voluntate moriendi. VERUMTAMEN NON SICUT EGO VOLO, desiderio naturali: SED SICUT TU, id volo voluntate

6, quod D. August. mysterio aliquo factum putat, ut significaretur Deus et Judeorum et gentium pater esse.

TRANSEAT A ME, *παρελθὲν ἀπ' ἐμοῦ*, prætereat à me, aut, ut Latini loquuntur, prætereat me.

CALIX ISTE. Passio, mors ista terribilis. Cur Calix appelletur cap. 20, 22, à nobis dictum est. Putant Hieronym. et Beda idcirco dixisse *calix iste*, ut Judeorum calicem indicaret, id est, eorum peccatum, atque interitum; non enim Christum mortem suam, sed Judeorum perniciem timuisse. Sed supra probavimus verè timuisse mortem, eamque fuisse deprecatum.

VERUMTAMEN NON SICUT EGO, VOLO, SED SICUT TU. Aptè apposita moderatio: sic enim naturæ infirmitatem ostendit, ut ultra divinæ voluntatis terminos non egrediatur. Colligitur ex hoc loco, ut ante attingimus, duas in Christo fuisse voluntates humanam, atque divinam, ut in sextâ synodo generali hoc ipso testimonio probatum est. Præterea non esse factum hoc contrarium sententiæ D. Pauli ad Hebr. 5, 7, ubi dicit Christum exaudtum fuisse pro suâ reverentiâ; nec enim hic, quamvis calix ab eo non transierit, non exauditus fuit, cum hæc conditione oraverit: *Si possibile est*, id est, *si vis*: Pater autem volebat. Dubitabit aliquis, quemadmodum Christus humanâ voluntate mortem recusaverit, cum Deus vellet, ut moretur. Videtur enim contrariam divinæ voluntati voluntatem habuisse, quod sine peccato fieri non potest, quia, ut August. definit, peccatum est dictum, factum, vel concupitum contra legem Dei, divinamque voluntatem. Paulo ante diximus Christum in hæc oratione ita locutum fuisse, ut si prorsus fuisset homo, cui neque divina voluntas cognita esset, neque satis esset fortitudinis ad mortem superandam, relinquebat enim naturam humanam, veluti solam, compressâ divinitate, ut plenius officio suo fungeretur. Inter homines autem non quisquis contra divinam voluntatem aliquid vult, continuo peccat: sed qui vult, dicit, aut facit aliquid contra voluntatem Dei sibi cognitam, atque perspectam: nec enim peccamus, cum parentibus nostris longam vitam bonamque valetudinem à Deo petimus, sed peccaremus potius, si non peteremus, etsi voluntas Dei fortasse est, ut cito moriamur, quia ea voluntas nobis cognita non est, et aliter cognita est, quâ vult, ut parentes honoremus, et omnia illis optemus prospera. Quin etiam aliquando contra divinam voluntatem nobis cognitam aliquid sine peccato licet velle, modò ea non sit præcepto declarata. Mortuus est Pater meus, dubitare non possum divinâ voluntate mortuum esse; vellem tamen mortuum non esse, nec tamen pecco. Adde quòd hæc Christi voluntas, quâ mortem recusavit non fuit plena, atque perfecta, sed, ut theo-

rationali et deliberatâ, quæ semper est divinæ voluntati conformis, et naturalis desiderii voluntati perfectè dominatur. Unde nulla est inter utramque pugna; nec voluntas illa desiderii naturalis erat absoluta, sed tantum conditionalis. Nature ipsius sensum et carnis innovix, ut à morte tam acerbâ immunis esset, Patri exposuit: sed divinæ voluntati suam statim subijcit.

logi vocant, conditionalis; nec enim dicebat apud se, nolo mori, sed nollem mori, si fieri posset, quæ voluntas peccatum non est adhibita honestâ conditione.

VERS. 40. — ET VENIT AD DISCIPULOS. Hæreticorum interpretes consolationis querendâ causâ ad discipulos venisse dicunt; parum pro dignitate Christi loquentes. Nam ut consolatione indigeret aliqui, discipulorum tamen consolatione non indigebat, quorum cognoscebat infirmitatem. Venit ergo, quia orationem jam finierat, et volebat ter aliquo intervallo interposito orare; aut venit, ut discipulos excitaret, atque moneret, ut ex effectu colligatur.

ET VENIT EOS DORMIENTES PRÆ TRISTITIA. Solet enim moror animi, sicut lacrymas exprimere, ita vapores in cerebrum excitare; unde nascitur somnus: videmusque et infantes, postquam fleverunt, alitè dormire, et viros, cum in lectu sunt, opprimi somno.

SIC? NON POTUISISTIS. Duplici interrogatione hæc verba legenda sunt, ut Euthymius animadvertit, ut altera ponatur post adverbium, *sic*, altera post sequentem orationem. Nec enim adverbium *sic* ad verbum *potuisistis* applicandum est, sed ad superiora potius referendum, quæ vers. 35, Petrus primo loco, deinde omnes alii similiter discipuli dixerant: *etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo*, quasi dicat Christus: Itane parati estis, ut pro me moriamini, et non potuisistis unâ horâ vigilare mecum? Dicit autem hoc Christus soli Petro, quia ille se primus, et omnium maxime jactaverat, ut Hieronym., Chrysost., Beda, Theophyl. et Euth. observaverunt. Marcus enim omnibus, sed soli Petro, quæ sequuntur, dicta esse scribit: *Non potuisistis unâ horâ vigilare mecum?* atque ita Christum dixisse vero simile est: sed quia, quod Petro dicebat, tanquam cæterorum duci, omnibus dicebat, Matthæus sensum non verba recitans omnibus dictum tradit: *Una hora vigilabitis*, unam horam, quâ phrasi continuum, et integrum unius hore tempus significatur; non quòd constet unam integram horam Christum in oratione potuisse, sed quòd voluerit brevissimum temporis spatium, integrum tamen significare. Hebraismus enim est, quæ solent Hebræi momentum temporis, aut brevissimum quodque spatium *horam* *שעה* appellare. Voluit enim Christus, ut discipulorum exaggeraret negligentiam, brevissimum tempus designare, quod Latine dice-remus, non potuisistis momentum temporis vigilare mecum? Nec propterea indicat se per unum tantum momentum oravisse, sed loquitur per exaggerationem.

MECUM. Incredibilem hæc dictio vim habet ad pungendos animos discipulorum, quasi dicat, me non solum vigilante, sed etiam orante, sudante, pugnantem cum morte, vos, qui me dormiente pugnare

VERS. 41. — SPIRITUS QUIDEM PROMPTUS EST; QUAMVIS SITIS PROMPTO ET ALACRI ANIMO AD SUBEUNDA MORTIS

debebatis, ne vigilare quidem momento temporis potuisistis.

VERS. 41. — VIGILATE, ET ORATE. Non jam meâ, sed vestrà causâ, vers. 38, tantum dixerat, *vigilate*, nunc addit, et *orate*, indicans propius esse discrimen.

UT NON INTRETS IN TENTATIONEM. Non intrare in tentationem Hier., Beda, Euth. et Theop., et omnes, quos legis memini, posteriores interpretes dicunt non esse in tentationem non incidere, sed eam superare. Ego potius credo, ut verba ipsa significant, non intrare in tentationem, esse in eam non incurere; hoc enim jubemur à Deo petere consilii infirmitatis nostræ, non solum ut pericula superemus, sed etiam ne in pericula veniamus. Tutius est non pugnare quam vincere. Hoc enim sensu oramus Deum ne nos inducat in tentationem, ut cap. 6, 13, exposuimus.

SPIRITUS QUIDEM PROMPTUS EST, CARO AUTEM INFIRMA. Causæ redditio est, quamobrem orare debeant, quia etiamsi animus ac voluntas illis non desit, vires tamen desunt, nisi à Deo per orationem impentret. Spiritum igitur hoc loco non Spiritum sanctum, non Spiritum suum, sed discipulorum voluntatem vocat, sicut D. Paulus 1 ad Cor. 7, 54, cum dicit: *Ut sit virgo sancta et corpore et spiritu*, id est, casta et pura, non solum corpore, sed etiam voluntate. Videtur autem ad superiorem illam discipulorum jactantiam alludere: magnos enim animos, magnos spiritus ostentaverant, cum singuli dixerant, v. 35, Petri vocem secuti: *Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo*. Non vult Christus animum illum improbare atque dejicere, sed eo potius laudato infirmitatis carnis admoet, ut doceat, quamvis magno promptoque animo sint, oportere tamen orare eos, quia caro infirma est, sicut dicit D. Paulus, 2 Cor. 4, 7, nos gestare *thesaurum in vasibus fictilibus*.

VERS. 42. — ITERUM SECUNDÒ, *πάλιν ἐκδιετίθηκα*, rursum secundò. Tautologia videtur esse, nisi hebraismum intelligamus. Hebræi dixissent *ישב שנית*, et reddidit secundò, et oravit, sicut: *Tu conversus vivificabis nos*, id est, iterum vivificabis, quem hebraismum multis jam locis explicavimus. Tantumdem ergo dux ille dictiones valent ac si alius verbis dixisset, et reversus secundò oravit.

VERS. 43. — ERANT ENIM OCULI EORUM GRAVATI. Aut gravati somno, quia multa jam erat nox, aut humore præ tristitiâ, ut Lucas indicavit.

VERS. 44. — ET ORAVIT TERTIÒ. Subit hic statim animum dubitatio; cur ter Christus oraverit, non sapiens, non minus sæpè. Chrysost., Euthym. et Theophylact. respondent hunc numerum rei veritatem, perfectionem, atque constantiam solere declarare, quod multis sacramentis Litterarum exemplis verum esse intelligimus; vas illud plenum omnis generis animalium, quod Petrus vidit, ter de celo demissum est,

pericula, caro tamen est imbecilla, ac proinde nobis necessarium est alacri animo ad subeunda mortis

Act. 10, 16; D. Paulus, 2 Cor. 12, 8, ter dominum se rogasse dicit, ut spiritum illum Satanae à se tolleret; Petrus Christum ter negavit; Christus Petrum ter interrogavit, *diligis me plus his?* Joan. 21, 15. Eodem modo ter Christus orat; quia, quod ter fit, omnino, ac semper fieri videtur; et docerat ipse nos semper orare, Lucae 18, 1. In Hispanico proverbio optimè explicatur: *A trea va la venida*, quasi dicas non potest videri verè visisse, qui ter non pognavit.

EUNDÈM SERMONEM DICENS. Non est necesse, ut eadem verba, sed ut eandem sententiam Christum recitasse intelligamus, ut Euthymius indicavit. Quod enim Evangelista dicit *eundem sermonem dicens*, perinde est, ac si dicat, in eandem sententiam oravisse, id est, nihil novi peivisse, sed quod ante petierat. Etsi suspicor evangelistam cautè hæc verba addidisse, ut indicaret semper Christum verba illa, et conditionem, non sicut antea explicaverat, adhibuisse; *veritatem non nisi ego volo, sed sicut tu*, ut doceret Christum, quamvis ter oravisset, nunquam ejus moderationis oblitum fuisse, in quâ tota orationis laus consistebat; atque hoc est, *eundem sermonem dicens*. Lucas unius tantum orationis mentionem fecit; idèò, ut opinor, quia quamvis ter Christus oraverit, tamen quia, ut ait Matheus, eundem sermonem dixit, eadem fuit oratio; statimque narrat angelum ei apparuisse. Itaque non constat quâ in oratione apparuerit; nam quod quidam putant in singulis apparuisse, probabile non est. Credendum, cum idèò missus fuerit, ut ad ejus orationem responderet, et Patris ad eum sententiam deferret, non nisi finitâ jam tertîa oratione venisse; nec enim Christus, si venisset prius, idem à Patre petere peroxisset. Itaque quod Lucas ait Christum venisse ad discipulos, et invenisse eos dormientes, postquam dixerat apparuisse angelum, per *ὁσπρίων ὑπνῶντων* intelligere necesse est. Prius enim de oratione verba facere coeperat, unde quidquid in oratione acciderat, eodem contextu narrare voluit, quale fuit, quod angelus apparuisse. Quare et cum dicit adhuc loquente cum discipulis venisse turbam, et Judam unum de duodecim, non est ad proxima verba referendum: *Quid dormitis? surgite, orate, ne intretis in tentationem*; non enim, cum ea verba Christus diceret Judas venit. Nam ut ex Mattheo et Marco manifestum est, postquam ea dixit verba, his ad orationem rediit, et cum tertio ad discipulos revertisset, non dixit: *Vigilate et orate, sed, dormite jam, et requiescite*, vers. sequenti; atque tunc Judas apparuit. Intelligendum igitur est, quod ait Lucas: *Adhuc eo loquente non ea, quæ dixerat, sed ea, quæ tacebat*, id est, cum adhuc eum discipulis loqueretur, non tunc, sed postea. Verùm tamen quia, sicut ex tribus orationibus unam, ita ex tribus Christi cum discipulis colloquiis unum fecit; ea que in tertio colloquio acciderunt, cum primo conjungit.

VERS. 45. — DORMITE JAM, ET REQUIESCITE. D. Augustin., lib. 3, de Consen. evang., c. 4, et Beda hunc

VERS. 45. — DORMITE JAM, si potestis: nam statim erant excitandi. Alii legunt per interrogationem an dormitis?

locum edisserens existimant hoc à Christo non ironiè, sed seriò dictum fuisse, quia apud Mareum 14, 44, dicit *sufficit*, quasi dicat, sufficit, quod hæcæntis vigilastis, nunc dormire potestis, et requiescere. Chrysost. verò, Euthym. et Theophylactus ironiam esse putant. Jubet enim eos dormire, et requiescere, quando minimè dormiendum, et requiescendum erat, appropinquantibus hostibus. Videtur tanquam cum pueris Christus loqui, quibus, cum, nobis prohibentibus, toto die ludant, cum ad prandium venitur, soleamus dicere, ite, saltate, et ludite, quâ concessione pungimus eos vehementer, quia dum concedimus illis ludere, cum ludere non possunt, nec volunt, exproramus eos cum non deberent, ludere solere; ita Christus dicit: *Dormite jam, et requiescite*, quo tempore, etiamsi maximè vellent, evertentibus hostibus dormire, ac requiescere non possent, exprobrans, quòd ante, cum vigilare deberent, prohibente se dormiverint.

IN MANUS PECCATORUM, GENTILIUM. Solebant enim Hebraei Gentiles absolutè peccatores appellare, ut Lucae 24, 7: *Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, et crucifigi*; et ad Gal. 2, 15: *Nos naturâ Judæi, et non ex gentibus peccatores*. Erat enim major pars eorum, qui ad comprehendendum Christum veniebant, Romani milites, qui, ut ait Joannes, c. 18, 5, Judas militarem cohortem secum adduxerat.

VERS. 47. — ADHUC EO LOQUENTE. Omnes tres evangelistæ, Matth., Marcus, et Lucas notaverunt adhuc Christo loquente venisse Judam, eo, ut opinor, consilio, ut docerent veram fuisse Christi predictionem, quâ paulò ante dixerat: *Surgite, omnes, ecce appropinquavit, qui, me tradet*. Id ipsum aliis verbis Joannes dixit, c. 18, 4: *Jesus itaque sciens omnia, quæ ventura erant super se, processit, et dixit eis: Quem queritis?*

ET ECCE JUDAS. Primum, tanquam duce, nominat Judam, quod et Marcus similiter fecit. Lucas verò alio consilio turbam prius, deinde Judam nominavit, quòd turba, ut vero simile est, prius apparuerit.

TURBA MULTA. Ita Marcus et Lucas etiam scribunt, Joannes verò, c. 18, 5: *Cum accepisset, Judas cohortem*; unde sequitur omnis generis homines ad capiendum Christum venisse, unum è duodecim discipulis, qui et eum vendiderat, et aliorum dux erat: sacerdotum, scribarum, et seniorum servos; nam omnes evangelistæ declarant eum, cui Petrus auriculum abscedit, pontificis fuisse servum: deinde milites, qui gentiles erant. Cum armis venerunt, tanquam facinorosum aliquem hominem comprehensuri, aut ejus timentes discipulos, cum facibus autem, quia tenebræ erant.

VERS. 48. — QUI AUTEM TRADIDIT. *ὁ δὲ παραδοὺς*; traditor, id est, qui tradebat eum.

DEDIT ILLIS SIGNUM. Dederat ante. Dubitari potest, quid signo opus fuerit, cum tam notus Christus omnibus esset. Scribit Origenes hoc loco traditionem suam tempore fuisse, Christum duas habuisse facies, alian naturalem atque usitatam, quâ omnes eum cognoscebant; alteram, quam assumebat aliquando, qualis illa fuit, quam in transfiguratione habuit. Melius Theophylactus hic majorem partem eorum, qui ad comprehend-

dendum Christum venerant, milites fuisse, id est, gentiles, qui Christum audire non solebant, ut homines alieni à Judæorum religione. Leontius verò in comment. in 18 c. Joan., v. 5, putat Christum suâ fecisse potestate, ut non solum milites, sed ne Judas quidem ipse tam diù cum eo versatus ipsum agnosceret; idemque Theodorus Heraclæota, in Græcorum Catena, Chrysost., Cyrillus, et Theophylact., in illo Joannis loco, docent. Nec enim tenebras in causâ fuisse; nam propterea evangelistam ante dixisse cum facibus, et lateris venisse milites, et iterum eundem evangelistam adjectisse. *Stabat autem, et Judas, qui tradebat eum, cum ipsis*, verus diceret, etsi Judas, qui Christum indicaturus venerat, cum illis esset, tamen eum non cognoverunt. Quanquam Theodorus Mopsuest. idèò putat evangelistam dixisse Judam cum illis fuisse, ut ejus impudenciam improbitatemque declararet, qui cum tantum miraculum viderit, à cæpto facinore non desisterit. At cur hoc potius signo, quam alio usus est? quia, ut opinor, ita signum dare volebat, ut quæ re militibus Christum prodebat, eadem Christum proditiōnem suam celaret; non celasset, si inusitatam dedisset signum. Erat autem usitatam, ut osculo se Judæi, præsertim inferiores superiores salutarent, et quicumque magnum erga eos, quos salutabant, amorem ostendere volebant, Gen. 29, 11, 15; et 35, 4; et 43, 15; et Exodi 4, 27; et 18, 7, quod et inter Christianos usitatum fuit, Act. 20, 37; Roman. 16, 16; 1 Cor. 16, 20; 2 Corinth. 13, 12, 4 Thess. 5, 26; 1 Petri 5, 14, et longo post etiam tempore, ut ex Tertulliano, libro de Oratione cognoscimus; hoc est quod Christus apud Phariseum illum queritur, Lucae 7, 45: *Intravi in domum tuam, osculum mihi non dedisti*; putabat enim miser Judas posse se Christo scelus suum occultare; nec enim verè in eum crederat; sed, ut Hieronym. et Beda tradunt, omnia miracula illius, quæ viderat, magicis artibus facta esse arbitrabatur, quod Christus ipse indicat apud Joan., c. 6, 64: *Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt*; loquebatur autem cum apostolis. Id verò propter Judam dixisse evangelista declaravit, addens: *Sciebat enim ab initio Jesus, qui essent non credentes, et quis traditurus esset eum*. Origenes duas refert opiniones, cur hoc signo potius, quam alio Judas Christum traderet; alteram, quòd adhuc eum revereretur, nec omnem penitentiam pudorem exuisset; itaque quia alioqui osculaturus erat Christum, voluit idem osculum, quod illi præbaturus erat, signum esse militibus; quam opinionem Leontius etiam refert, nec videtur improbare. Alteram, ne si alio inusitato uteretur signo, Christus proditiōnem, et insidias intelligeret, et, ut aliâ fecerat, elaberetur.

TENEAT EUM. Marcus 14, 44, ait addidisse Judam, et *ducite eum*, nimirum timebat, ne si Christus evaderet, et promissam pecuniam perderet et magistrum; sciebat enim sæpè illum, cum eum Judæi tenere velent, evasisse, ut Lucae 4, 30; Joan. 8, 59, ut Chrysost. et Hieronym. adnotarunt. Scribit Joannes Jesum scientem omnia, quæ ventura erant super se, processisse, dixisseque: *Quem queritis?* Quibus duabus re-

bus indicavit Christum non solum forti hilarique animo sese hostibus obtulisse, sed etiam eos quodammodo provocasse. Itaque vos illa *quem queritis?* non fuit hominis metuens, negaturique se eum esse, quem illi se querere respondissent; sed interit, et lacescentis, ut Leontius adnotavit.

VERS. 49. — AVE, RABBI. Et osculo, et verbis scelus cõnatur dissimulare; contra verò Christus ostendit se non ignorare quo animo veniat, cum versu sequenti eum interrogat: *Amice, ad quid venisti?* et cum apud Lucam 22, 48, dicit illi: *Osculo Filium hominis tradis?* E contrario verò illi ipsi, quibus signum dabat, eo etiam dato Christum non cognoverunt: prius enim Judam osculum illi dedisse arbitror, quam Christum, ut ait Joannes, milites interrogaret: *Quem queritis?* Unde colligitur eos nondum Christum cognovisse, idemque intelligitur ex eorum responso; nec enim responderunt, te ipsum querimus, sed *Jesum Nazarenum*, bisque oportuit Christum eos interrogare, antequam cognoscere possent; si enim prius eos Christus interrogasset, quàm Judas signum dedisset, opus non fuisset signo, cum his jam Christus dixisset: *Ego sum*; atque ita videtur, lib. 3 de Consen. evang., c. 5, sentire D. Augustinus.

VERS. 50. — AMICE AD QUID VENISTI? Videtur Christus his verbis non solum declarare scire se, quorsum venerit Judas; sed etiam recedentem, cunctantemque proditoriè sum excitare, ut animosè se tradat, sicut, cum cenerat, illi dixerat, Joan. 15, 27, *quod facis, fac citius, et ut is, qui securi percutitur, carnifici dicere solet, fac quod tui est officii*. Porro credendum est prius Christum dixisse, quod Lucas 22, 48, scribit: *Osculo Filium hominis tradis?* Deinde quod Matth. et Marcus dicunt: *Amice, ad quid venisti?* postremò, quod Joannes ait, *quem queritis?* lib. 3 de Cons. evang., c. 5, D. August. existimat, etsi contra Leontius sentit.

TUXE. Non est hoc adverbium ad proxima verba referendum. *Amice, ad quid venisti?* quasi simul atque ea dixerit Christus, milites in eum manus injecerint, sed ad ea, quæ Joannes scribit, c. 18, v. 6 et 8, his dixisse Christum, *ego sum, si ergo me queritis, sinite hos abire*. His enim verbis potestatem illis comprehendendi sui fecit, sine quâ ligatas habebant manus.

VERS. 51. — ET ECCE UNUS EX HIS, QUI ADERANT. Vel ex tribus, quos Christus secum ad orationem sedens adduxerat (Petrus enim unus ex tribus illis fuerat, vel unus ex undecim discipulis, qui fortassè tunc cum Christo erant. Quanquam illud prius probabile est, quia, cum Judas cum militibus venit, cum solis illis tribus Christus loquebatur, ut Matheus, Marcus et Lucas minimè obscure significant. Quis isto unus fuerit, Joannes 18, 10, declarat fuisse Simonem Petrum, qui gladium eduxerit, et servi pontificis auriculum amputaverit. Lucas 22, 49, omnes discipulos, qui aderant, ad resistendum, et armis pugnantium pa-

VERS. 49. — OSCULATUS EST EUM; ex usu Judæorum qui osculo se invicem salutabant: Lucae 7: *Osculum mihi non dedisti*.